

EŞEĞİN GÖLGESİ (1995)

HALDUN TANER (1915 – 1986)

Genel Bakış

Taner'in epik tiyatro kuramının uygulamalarından faydalanarak kaleme aldığı *Eşeğin Gölgesi* adlı tiyatro piyesi, ilk defa 1965 yılında İstanbul Belediyesi Şehir Tiyatroları tarafından sahneye koyulmuşsa da sahneye koyuluşundan daha önceki bir tarihte kaleme alınmıştır. Daha sonra eser ilk defa, 1995 yılında Bilgi Yayınevi tarafından kitap halinde yayımlanmıştır. Taner'in, politik taşlamanın en yoğun olduğu eserlerinden biri olan *Eşeğin Gölgesi*, Sofist düşünür Samsath Lukianos'un bir fıkrasından esinlenilerek uyarlanmıştır. Taner, söz konusu eseriyle ilgili vermiş olduğu bir demeçte şu ifadeleri kullanmıştır: "Biz konuya, bizden öncekilerden bambaşka bir yandan eğildik. Olaya iki bin yılın ötesinden ve ilim ve fen yüzyılının penceresinden bakışımızdan faydalanarak, değişik ve uyarıcı bir yoruma yöneldik. Türkiye'de yerleştirmeye ve sevdirmeye çalıştığımız epik türe çok yatkın bulduğumuz temayı biçim olarak bir masal dili ve üslubu içinde vermeyi uygun gördük. Olayı Abderia'dan Abdalya adındaki hayali bir yakın şark ülkesine, zamanı birinci yüzyıldan on birinci yüzyıla aldık. Lukianos'un küçük hikayesini klasik bir çizgi içinde geliştiren Wieland'ın kalıplarıyla kendimizi bağlı saymadık. Klasik sinopsinin yalnız başını muhafaza ederek, gerisini ve sonunu yorumumuza göre değiştirdik. Günümüzle tam bir paralel kurulabilmesi için de, oyuna yepyeni kişiler, epizotlar ekledik" (Taner, 1965, s. 7-8). Epik tiyatronun genel uygulamalarıyla geleneksel sahne sanatlarımızın çeşitli unsurlarının harmanlanmasıyla oluşturulmuş olan eserde; sömüren-sömürülen çatışması ve mevcut düzenin siyasi, iktisadi ve toplumsal eleştirisi Taner'in kendine has biçimiyle işlenmiştir. "Gözlerimi Kapatım Vazifemi Yaparım, Eşeğin Gölgesi, Zilli Zarife, Ayışığında Şamata ve kabare oyunlarında yer alan bir dolu tablo, çağdaş eytişimsel tiyatrodaki değerlendirilen tersinleme anlayışının tipik örneklerini oluştururlar. «Olguların gerisindeki "gerçeğin" ya bilinenin tam tersi olduğunu, ya da "gerçek" olarak bilinenin tam ters yönde değiştirilmesinin gerektiğini gösteren» tersinlemedir bu ve çağımızın tiyatrodaki büyük tersinleme ustaları G. Bernard Shaw ve Bertolt Brecht'in oyunlarında yansıyan ve ince bir alay içeren bu anlayışı. Taner Türk tiyatrosunda sürdürmektedir" (Yüksel, 1986, s. 163). Oyun, üç perde ve dokuz tablodan oluşmaktadır.

Özet

"Yazarın üç perdelik oyunu, müzik eşliğinde masalimsi unsurlarla süslenmiş bir anlatımla eserde öne çıkan Abid, Zahid, Mestan, Şaban ve Karakaçan'ın tanıtımı ile başlar. Abid, çok zengin ve birçok dükkân sahibi biridir. Yanında Şaban adında bir çırak çalışmaktadır. Zahid ise binek hayvanları kiraya veren ve yanında Mestan adında bir çırak çalıştıran, zengin bir kişidir. Abid ile Zahid'in dükkânda olmadığı bir gün, Şaban ile Mestan patronluğa soyunur. Patronları gibi davranıp para kazanmak isterler. Şaban, tıraş ve diş çekim malzemelerini yanına alarak panayı yerine gitmek için bir eşek kiralar. Şaban ile Mestan pazarlıktan sonra yola çıkarlar. Havanın sıcak oluşu, dinlenecek bir gölgeliğin bulunmayışı, iki şahsı da oldukça yorar. Şaban dinlenmek için eşeğin gölgesinden faydalanmak ister. Mestan, bu olaya sen eşeği kiraladın gölgesini değil diyerek, eşeğin gölgesi için bir akçe para ister. Bu istek neticesinde başlayan atışma mahkeme kapısına kadar gider. Bu çatışmaya kadarki kısım gerek şahısların gerekse olay örgüsünün hazırlığı mahiyetindedir. Asıl olay örgüsü bu çatışmadan sonra belirginleşir. Mahkemede dava açma işlemleri sırasında masraf çıkınca Şaban ile Mestan, davadan vazgeçmek ister. Ancak mahkeme sürecinin başladığını, artık geriye dönülemeyeceğini öğrenince, her ikisi de birer avukat tutmak zorunda kalır. Eserdeki birçok kişi elinden geldiğince davayı uzatmaya çalışır. Çıkar peşinde olan insanlar davayı çıkarları için kullanır. Bir celsede bitebilecek bu konu, uzadıkça içinden çıkılmaz bir hal alır ve tüm Abdalya'ya yayılır. Tutulan avukatlar, savunmalarını yapar ve bir müddet sonra davayı sonuçlandıramayan kadı, olayı YKK'ya (Yüksek Kadılar Katı) sevk eder. Olaylara Abid ve Zahid müdahale etmez, hatta bu sürecin uzaması için çalışır. Çünkü bu süreçte işleri oldukça artmıştır. İkinci perdede, mahkeme masraflarını karşılayamaz duruma gelen Şaban ile Mestan, zor duruma düşer. Şaban eşyalarını satar, karısını temizliğe göndermeye başlar. Mestan ise mahkemenin kendi lehine sonuçlanması için ikili ilişkilerde

karısını kullanır. Her ikisi de çevresi geniş olan ve olayı neticelendirecek kişilerle irtibat kurmaya çalışır. Yanlarına çekmeye çalıştıkları Büzürkmürç ile Aygır Hoca işin içine girince olaylar daha da büyür. Olayın daha da büyümesi neticesinde karar verilemez ve olay YYM'ye (Yüksek Yüzler Meclisi) havale edilir. Olay, bir müddet sonra insanların gölgeciler ve eşekçiler olmak üzere iki gruba ayrılmasına neden olur. Siyaset sahnesinde yer alan Toraman Tattara Fırkası gölgeciler lehine yorumda bulununca olaya siyasette karışmış olur. Tittara rakibinin açıklamasına karşın kendi ve yandaşları da eşekçileri tutar. Olay bu açıklamalar neticesinde Mestan ile Şaban olayı olmaktan çıkar ve tüm Abdalya ülkesinin sorunu haline gelir. Mestan ile Şaban olayların son bulması için eşeği öldürmeyi düşünür, fakat bunu da yapamazlar. Siyaset, bu olayı malzeme olarak alır ve sürekli işleyerek kendi çıkarları doğrultusunda kullanır. Şiirsel anlatımla yaşananlar şöyle verilir: Kan davalısı hangi tarafsız kendi diğer tarafa geçti, karı koca anlaşamıyor ise biri eşekçi oldu diğeri gölgeci, kaynana eşekçi ise gelin gölgeci, partiler isimlerini gölgeciler ve eşekçiler olarak değiştirdi, olaylar doruğa çıktı kahvede, evde, meydanda, sokakta tartışmalar ve kavgalar baş gösterdi. Yaşanan olaylar neticesinde ağaların istediği olur; kavga, arbede büyüünce ağalar tirajdan, silahtan para kazanır. Oyunun sonunda Zahid ile Abid daha zengin olarak oradan uzaklaşır. Oyun, Ozan'ın büyütülen bu olaydan ders çıkarılmasını istemesiyle biter" (Bayrak, 2012, s. 20-22).

Kişiler

Şaban Abdalya ülkesinin Şabaniye kasabasında yaşayan karakter, Abdi Ağa'nın çiraklığını yapmaktadır ve Boncuk'la evlidir. Kendi işinin patronu olmaya özenen Şaban, ustasının olmadığı zamanlarda çarşıya giderek berberlik yapar, diş çeker, yaraları sarar, kırıkları iyileştirir, kan çibanlarını temizler, nal çakar ve manikürle pedikür yapar. Pilavi tarikatının en sadık müritlerinden biridir. Mestan'dan kiraladığı eşeğin gölgesinden yararlanmak isteyen Şaban davalık olur.

Mestan Abdalya ülkesinin Şabaniye kasabasındaki nehrin karşı kıyısında yaşayan karakter, Zaid Ağa'nın eşek kiralama garajında çirak olarak çalışmaktadır. Güllübahar'la evlidir. Kendi işinin patronu olmaya özenen Mestan, ustasının olmadığı zamanlarda dükkan kendi mülküymüş gibi davranır. Hoşafi tarikatının en sadık müritlerinden biridir ve oldukça muhafazakardır. Garajdan eşek kiralayan Şaban'dan, eşeğin gölgesinde dinlenebilmesi için ücret talep eder. Bu olay üzerine davalık olur.

Abid Ağa "- Benim adım Abid ağa Eşraftanım Abdalya'da Bununla birlikte Yirmi dükkânım daha Var Çarşıda Birinde saç kırpılır Ötekinde makas bıçak Yapılır Birinde tozu Yezdan'dan gelip Hapı burda ilaç İmâl edilir On üçünde Bütün bunlar Piyasaya Sürülür (...) Ecza sanayii Kozmetik sanayii Demir çelik eşya Benim elimde" (Taner, 2016, s. 10-11). Şaban'ın ustası olan Abid Ağa, ülkenin gündemine oturan davadan çıkar elde eder, halkı birbirine düşürür.

Zaid Ağa "- Benim adım Zahid ağa Gün görmüş umur görmüş Bir eşraf oğluyum bendeniz de Mal sahibisi Bu eşek garajından Başka Yedi tane daha var Ün almışım Dal budak salmışım Koca Abdalya'da Kırk beş eşeğim On dört devem Yüz on iki katırım Taşıt araçları Deveciler eşekçiler Turizm tesisleri Tröstü de bende" (Taner, 2016, s. 10-11).

Kadı Kara Köse Şeriat mahkemesinin kadısı olan karakter, Şaban'la Mestan arasındaki davadan çıkar elde etmeye çalışır. Rüşvet alır, yolsuzluk yapar ve enfiye içer. "Söz isterler Söz veririz Davadan vazgeçerler Koyuvermeyiz. Bir taraf besili Kaz Öbür taraf Bir kese akçe Getirdi mi Kararda müşkülât Çekeriz. Davayı uzatırız Bugüne Yarına atarız Belli bir gün vermeyiz" (Taner, 2016, s. 25).

Ozan "Oyunda gerçekleri dile getiren ve olaylara şahit olan tiptir. Sağduyunun temsilcisi olarak eserde yer alır. Oyunun birçok bölümünde ve oyunun sonunda olaylar, Ozan'ın saz eşliğinde söyledikleriyle belirginleştirilir. Ozan, anlatıcıya yakın bir konumdadır. Gerekli kısımlarda devreye girerek bilgi verir, oyundaki bireylere yol gösterir ve okuyucuyu aydınlatır" (Bayrak, 2012, s. 23).

Oyunda rol oynayan diğer karakterlerin isimleri şunlardır: Karakaçan, Kâtip Kambur Ese, Avukat Matlup, Avukat Mansur, Gezici Avukat, Muhibir, Boncuk, Güllübahar, Benli Nergis, Protokol Müdürü, Hariciye Müsteşarı, Büzürkmürç, Aygır Hoca (Pilavi tarikatının şeyhi), Ebu Mansur Hoşafi (Hoşafi tarikatının lideri), Ortadaki Kadı, Sağdaki Kadı, Soldaki Kadı, Muhzır, Tattara (Sohbeti Fırkası Önderi), Tittara (Halveti Fırkası Önderi), Mübaşir, Reis, Kurye, Behbut, Cebbar ve Tartara (Saasan Devlet Reisi).

Öykü

Eşraf Sınıfının Durumu ve Şaban'ın Eşek Kiralamaya Gitmesi Eşraf sınıfından olan Abid Ağa'nın çarşıda yirmi dükkanı bulunmaktadır. Berber dükkanı, makas ve bıçak atölyesi ve ilaç imalathanesi bunlardan bazılarıdır. Eşraf sınıfından olan diğer bir kişi Zaid Ağa da eşek tüccarıdır ve kervansaraylara sahiptir. İkili, Abdalya ülkesindeki ticari faaliyetlerde oldukça etkindir. İki sermayedar; Yezdan'dan ve Saasan'dan gelen ithal malları satmaktadırlar. Eşraf sınıfı dışarıdan bakıldığında birbirlerine rakip gibi görünseler de aslında aynı yolun yoldaşlarıdır. Emekçi halkı sömürmek ve fahiş fiyatlarla mal satıp zengin olmak tek işleridir. Abid Ağa Şaban'a, Zahid Ağa da Mestan'a dükkanlarını emanet edip çıkarlar. İki sermayedar çıraklarına uysal ve kanaatkar olmayı sürekli olarak telkin etmektedirler. Abid Ağa'nın dükkandan ayrılmasıyla birlikte Şaban, ustasının önlüğünü giyer ve onun purosundan içmeye başlar. Şaban, zengin tüccar sınıfına fazlasıyla özenmektedir ve bir gün onlar gibi olmak tek emelidir. Ülkenin iktisadi durumu oldukça kötüdür. Halk temel ihtiyaçlarını bile karşılamakta zorlandığı için Abdalya, yabancı ülkelerin yardımlarına muhtaç olmuştur. Ustası gibi zengin olmak ve lükse kavuşmak isteyen Şaban, eşek kiralayıp kasabaya gitmeyi, dış çekerek, insanları tıraş ederek, kırık sararak, çıkık düzelterek, manikür ve pedikür yaparak para kazanmaya niyetlenir ve dükkanı kapatarak yola çıkar.

Mestan'ın Zaid Ağa'ya Özenmesi Zaid Ağa, Mısır'dan gelen yeni cins eşekleri almak için gümrüğe gitmiştir. Eskiden develer kullanılırken, yoksulluktan dolayı eşeklere rağbet artmıştır. Devlet tüccarlardan yüklü vergiler almaktadır. Fakat Mestan, Zaid Ağa'nın bütün zorluklarla başa çıkacağına inanmaktadır. Ustasının Hoşafi tarikatının en sadık müridi olmasından gurur duyar. Ustanın daireleri tarikata mensup olan diğer müritler tarafından korunmaktadır. Bu sayede Zaid Ağa'nın işleri oldukça yolunda gitmektedir. Mestan; Pilavi tarikatının şeyhi olan Aygır Hoca'nın çok fazla yemek yediğini, mala ve kadına düşkün olduğunu söyler. Ustasının gümrüğe gidişini fırsata çeviren Mestan, onun postuna oturup tespih çekmeye başlar. Bu sırada dükkana doğru gelen bir berber görür.

Şaban'ın Mestan'dan Eşek Kiralaması Kendi işinin patronuymuş gibi davranan Şaban, ustasının purosunu içerek Mestan'dan eşek kiralamak ister. Bunun üzerine Mestan da dükkanın sahibi kendisiymiş gibi davranır ve çırağının yeni eşekleri almaya gittiğini söyler. Mestan Şaban'a, Merzifon-1235 model Karakaçan adlı eşeği gösterir. Şaban Karakaçan'ı gündelik olarak kiralamak ister fakat istenen on sekiz akçeyi fazla bulur. Mestan Şaban'a, hayvan için yaptığı masrafları anlatır ve daha az ücret alması durumunda kendisinin zarar edeceğini söyler. En sonunda Şaban Mestan'ın istediği ücreti vermeyi kabul eder ve eşyalar Karakaçan'a yüklendikten sonra yola çıkılır.

Eşeğin Gölgesi Hakkında Çıkan Tartışma ve İkilin Karşılıklı Olarak Dava Açmaya Karar Vermeleri Güneşin kavurucu sıcaklığında yolculuk eden ikili susuzluktan ve yorgunluktan iyice bunalmışlardır. Pilavi tarikatından olan Şaban, heybesinden çıkardığı şaraptan içer ve Mestan'a da şaraptan ikram eder. Mestan Şaban'a; Hoşafilerin şarap içmediklerini söyler. Eşeğin başına su dökülür. Aralarında konuşmaya devam eden ikili usta oldukları yalanını sürdürmeye devam ederler. Boş vakitlerinde peçiş oynadıklarını söyleyen ikili, bir gün beraber oynamak konusunda sözleşirler. Havanın sıcaklığı ikiliyi iyice bualtmıştır. Etrafta gölgesinde oturabilecekleri hiçbir ağaç da yoktur. Şaban, mendiliyle terini silip şarap içerek sıcaklığa alışmaya çalışır. Fakat aklına gelen bir fikir üzerine eşekten iner ve onu kenara çektikten sonra eşeğin gölgesine uzanır. Mestan Şaban'a; eşeği kasabaya gitmek için kiraladığını fakat gölgesi için para vermediğini söyleyerek fazladan bir akçe daha ister. İkili arasında eşeğin gölgesinin kime ait olduğu ve ondan para alınıp alınamayacağı konusunda bir tartışma çıkar. Şaban, eşeğin gölgesini güneşe benzetir ve ondan para alınmadığı gibi eşeğin gölgesinden de para alınamayacağını savunur. Mestan'sa; gölgenin eşeğe ait olduğunu, dolayısıyla bunun için para alınabileceğini savunur. Şaban; gölgenin kimseye ait olmadığını, Mestan'sa; onun eşeğe ait olduğunu iddia eder. Mestan Şaban'ı dava edeceğini söyler. İkili nüfus sahibi tanıdıklarını öne sürerek birbirlerine üstünlük kurmaya çalışırlar. İkili birbirlerini dava etmeye karar verirler.

İkilinin Dava Sürecinin Başlaması ve Ülkedeki Adalet Sistemi Kadı Kara Köse'yle Kambur Ese tanıtıldıktan sonra, ülkedeki adalet sistemi kadı tarafından anlatılır. Davalar oldukça yüzeysel ve gelişigüzel bir biçimde incelenmektedir. Mahkeme süreçleri düzenli bir şekilde işlese de adalet anlayışı mecelleye dayanmaktadır. Davacı ve davalılardan daha fazla para koparılabilmesi için dava süreçleri uzatıldıkça uzatılmaktadır. Tarafların davadan vazgeçmesine dahi izin verilmez. Şaban ile Mestan şeriat mahkemesinin önüne gelirler. Kapının önünde çalışmakta olan Mansur ile Matlup, yeni müşterilerin gelmekte olduklarını görürler ve onlardan ne koparabileceklerinin hesabını yaparlar. Müşterilerin paraları olmasa bile heybeyle eşeği aralarında paylaşmaya karar verirler. Mansur

Şaban'ın, Matlup'sa Mestan'ın vekili olacaktır. Mahkemeye girilir. Şaban ile Mestan Kadı Kara Köse'ye birbirlerinden davacı olduklarını söylerler ve durumu ona anlatırlar. Kadı Kara Köse Kambur Ese'ye zabıt tutturur. Bu dava, hukuk tarihinde daha önce emsali görülmemiş bir dava olacaktır. Kadı Kara Köse, Şaban ile Mestan'a, evrak işleri ve prosedürler için ödenmesi gereken ücreti söyler ve Karakaçan'a el konulur. Açılacak davanın kendilerine oldukça pahalıya mal olacağını anlayan ikili, davalarından vazgeçmek isterler. Fakat hukukçular bir şarkı eşliğinde onlara bunu yapamayacaklarını ve dava sürecinin çoktan başlamış olduğunu söylerler. Avukatlar müvekkillerini davayı mutlaka kazanacakları konusunda ikna ederler. Avukatlar ve kadıya göre bu dava, vatan ve mülk meselesi haline gelmiştir. Birbirlerine açmış oldukları davaları kazanacaklarından emin olan Şaban ile Mestan, davanın bir an önce sonuçlanıp sonuçlanmayacağını merak ederler. Avukatlar onlara; dava sonuçlanmazsa Yüksek Kadılar Katı'na, ardından da Yüce Yüzler Katı'na gidileceğini söylerler. Bir avukat Karakaçan'ın da savunmasını yapmak ister. Fakat Karakaçan attığı çiftiyle avukatı kendinden uzaklaştırır. Kadı Kara Köse, ikinci celsenin bir hafta sonra devam edeceğini söyler ve Karakaçan mahkeme tarafından emanete alınır. Mestan ile Şaban ikilisi ustaları tarafından işten çıkarılmaktan korkarlar. Avukatlar müvekkillerine, Kadı Kara Köse'ye ve Kambur Ese'ye rüşvet verilmesini tavsiye ederler. Mansur Şaban'a, Kadı Kara Köse için bir enfiye kutusu almayı önerir. Haklı oldukları bir dava için rüşvet vermek istemeyen müvekkillere avukatlar, bütün dünyanın akçeyle döndüğünü ve akçenin artık her şey olduğunu anlatan bir şarkıyla cevap verirler.

Ozan'ın Yozlaşmış Düzeni İfşa Etmesi ve İkiliyi Uyarması Davacılar ve avukatlar arasında geçen bütün konuşmalara kulak misafiri olmuş olan Ozan sahneye çıkar. Ozan, Şaban'la Mestan'a ustalarına özenip mülk sahibi gibi davrandıklarından dolayı çok kızar. Onlara aslında kim olduklarını hatırlatır. Ozan ikiliye, ustura, makas ve eşeğin kime ait olduğunu sorar. İkili bunların kendilerine ait olmadıklarını söyler. Ozan ikiliye, usturayla eşeğin onları kullanan kişilere mi yoksa onlara hazırda sahip olan kişilere mi ait olduklarını sorar. Böylece emek ile sermaye çatışmasına vurgu yapılmış olunur. Ustalarını karşılarında gören ikili, eski uysal mizaçlarına geri dönerler ve onların hakkını savunmak için ne kadar çabaladıklarını anlatırlar. Ustalar Ozan'a kim olduğunu ve ne istediğini sorarlar. Ozan ustalara kulak asmaz ve onlarla ilgilenmez. Ozan, iki garip üzerinden birçok çıkarıcının maddi kazanç elde edeceklerini vurgular. Bu dava aracılığıyla halkın gözü boyanacak ve avukatlarla gazeteler iyi gelirler elde edeceklerdir. Hiçbir ehemmiyeti olmayan dava, halkın gözünde fazlasıyla büyütülecek fakat asıl soru sorulmayıp sorunlar konuşulmayacaktır.

Tarafların Savunmaları ve Bir Karara Varılamaması Ardından davanın ikinci celsesi başlar ve ilk savunmayı Şaban'ın avukatı Mansur yapar. Mansur, olayın nasıl yaşandığını detaylı bir şekilde ve ağdalı bir üslupla anlatarak Mestan'ın suçlu olduğunu iddia eder. Bunun üzerine Mestan'ın avukatı Matlup söz alır. Matlup Şaban'ın Ramazan ayında şarap içtiğini söyleyerek dini istismar etmeye çalışır ve din üzerinden bir söylev yaparak kadıyı kendi lehlerinde ikna etmeye çalışır. Ayrıca eşek Mestan'a ait olduğu için gölgesinin de Mestan'a ait olduğunu iddia eder. Yolculuk sırasında en çok yorulmuş olan eşekle Mestan'ın dinlenme haklarının gasp edildiğini ileri sürer. Ardından Şaban'ın avukatı Mansur, Matlup'un dini propaganda yaptığını söyler. Eşeği kiraladığı Şaban'ın onun gölgesini de kiraladığını ve gölgeden ayrı bir hak talep edilemeyeceğini söyler. Eğer gölge eşeğe aitse Şaban'ın bundan faydalanmaya hakkı vardır. Fakat gölge eşeğe ait değilse Mestan'ın gölgeden hak talep etmeye hakkı yoktur. Eşeğin gölgesi için devlete vergi ödenmediğini ve Mestan'ın gölge karaborsacılığı yaptığını söyler. Mahkemenin onların lehinde karar vermesini ve mahkemeyi boş yere rahatsız etmekten dolayı Mestan'ın cezalandırılmasını ister. Son olarak Kadı Kara Köse kararı okur. Davanın mahiyeti mevcut mahkemeyi aştığı için bir üst mahkemede davanın devam etmesine karar verilir.

Şaban'ın Davayı Kazanmak İçin Bulunduğu Girişimler Evde oturan Boncuk, eşi Şaban'ın ayak seslerini duyması üzerine irkilir. Zira Şaban Boncuk'u, eve her sarhoş gelişinde dövmektedir. Fakat eve giren Şaban Boncuk'a çok iyi davranır. Boncuk Şaban'ın iyi davranışlarına bir anlam veremez ve ona ne olduğunu sorar. Şaban Boncuk'a Hayvanları Koruma Derneği'ni ve Kadınlar Derneği'ni kızdıracak herhangi bir eylemde bulunmaması gerektiğini söyler. Zira Mestan'la eşeğin gölgesi yüzünden nasıl davalık olduklarını anlatır. Mansur'a güvenen Şaban, davayı kazanacağından oldukça emindir. Zira Abid Ağa, Berberler Derneği, Pilavi tarikatı ve Şeyh Aygır Hoca onu desteklemektedirler. Fakat Şaban, mahkeme masrafları için yatağı satmaları gerektiğini ve Boncuk'un Halveti Fırkası Lideri Toraman Tittara'nın yanında hizmetçi olarak çalışması gerektiğini söyler. Tittara'yı kendi safına çekebilmesi için Boncuk'un diğer hizmetçilerin aldığı ücretin yarı fiyatına çalışması gerekmektedir. Yapılacak fedakarlıkların sonucunda davayı kazanacağından ve berber dükkanı açabilecek kadar sermaye elde edebileceğinden fazlasıyla emindir. Boncuk, gözyaşları içinde

eşyalarını toplayıp Toraman Tittara'nın yanında çalışmaya gider. Şaban Boncuk'a davayı kazanır kazanmaz yatağı ve onu geri alacağını söyler.

Mestan'ın Davayı Kazanmak İçin Bulduğu Girişimler Heyecan içinde evine gelen Mestan, eşi Güllübahar'a, açtığı davayı anlatır. Mestan davayı kazanmaları halinde kendi eşek garajını açabilecek kadar para kazanacağını ve Mısır'dan, Merzifon'dan, Balkanlardan en güzel eşekleri getireceğini söyler. Güllübahar Mestan'a davanın kazanılacağından kesin olarak emin olup olmadığını sorar. Mestan Güllübahar'a; Zaid Ağa'nın, Eşekçiler ve Deveciler Derneği'nin ve Hoşafi tarikatının lideri Ebu Mansur Hoşafi'nin desteğini aldıklarını söyler. Fakat Pilavi tarikatının devlet üzerindeki etkisi oldukça fazladır. Güllübahar Mestan'a; Aygır Hoca'nın desteğini almaları gerektiğini söyler. Aygır Hoca'nın en gözde rakkasesi Benli Nergis'tir. Güllübahar, tanıdıkları aracılığıyla Benli Nergis'le iletişime geçecek ve Aygır Hoca'nın taraf değiştirmesini sağlaması için onu ikna etmeye çalışacaktır. Güllübahar, Benli Nergis'le görüşebilmek için Dürdane'ye kurtlu dut verir. Uzun çabaların ardından Güllübahar Benli Nergis'le görüşmeyi başarır. Güllübahar Benli Nergis'e; Mestan'ın açtığı davayı anlatır, kocasının haklı olduğunu savunur ve dava için neredeyse bütün varlıklarını sattıklarını söyler. Benli Nergis Güllübahar'a yardım etmeyi kabul eder ve Aygır Hoca'yı Şaban'ı desteklemekten vazgeçireceğini söyler. Fakat kısa bir süre sonra Saasan Devlet Reisi Tartara, rakkaselerinden birini kaybettiği için Benli Nergis'i yanına almak ister. Protokol Müdürü ve Hariciye Müsteşarı Benli Nergis'le görüşürler. Benli Nergis, kendisine sunulacak olan imkanlardan memnun olur ve teklifi kabul eder. Benli Nergis Güllübahar'dan, sözünü yerine getiremeyeceği için özür diledikten sonra oradan ayrılır.

Avukatların Büzürkmürç'ten Tavsiye Almaları ve Güllübahar'ın Aygır Hoca'yı Mestan'ın Safına Çekmesi Davanın Yüksek Kadılar Katı'na intikal etmesi üzerine Matlup, bölgenin bilginlerinden olan Büzürkmürç'e akıl danışmaya gelir. Matlup, davayı kaybetmek üzere olduklarını ve kadıları nasıl edebileceğini Büzürkmürç'e sorar. Büzürkmürç'e bir kese altın verilir. Bunun üzerine Büzürkmürç Matlup'a, Mestan'ı haklı çıkaracak felsefi bir savunma yapar. Bilginin yanından ayrılan Matlup hızlıca kadıların yanına gider. Ardından Şaban'ın vekili Mansur Büzürkmürç'e akıl danışmak için gelir. Büzürkmürç Mansur'a; gölgenin ışık geçirmeyen her cisimde meydana geldiğini ve gölgenin eşyaya değil güneşe ait olduğunu söyler. Mansur Büzürkmürç'e iki kese altın verdikten sonra oradan ayrılır. Benli Nergis kılığına girmiş olan Güllübahar, Aygır Hoca'yı etkileyebilmek için rakkaselik yapmaya karar verir. Güllübahar'ı gören Aygır Hoca, ondan fazlasıyla etkilenir ve yeni rakkasenin kim olduğunu öğrenmeye çalışır. Aygır Hoca Güllübahar'a; birlikte halvet olmaları karşılığında istediği her şeyi yapacağını, hatta dinini bile değiştirebileceğini söyler. Güllübahar Aygır Hoca'dan; Pilavi tarikatından olan Şaban yerine Hoşafi tarikatından olan eşi Mestan'ı davada desteklemesini ister. Aygır Hoca Güllübahar'ın isteğini kabul eder ve istendiği takdirde eşiyle bile savunabileceğini söyler.

Çıkarıcılar ve Yolsuzluklar Nedeniyle Davanın Yeniden Sonuçlanamaması Yüce Kadılar Katı'nda görülmeye başlanan davada, taraflar yerlerini almışlardır. Matlup Mestan'a soldaki kadının kendilerinden olduğunu söyler. Mansur'sa Şaban'a sağdaki kadının kendilerini destekleyeceğini söyler. İlk savunmayı Şaban adına Mansur yapar ve Büzürkmürç'ün ona söylediği şeyleri aynen tekrar eder. Gölgenin batıl olduğunu ve onun üzerinde hak talep edilemeyeceğini söyler. Kadılar aralarında karar vermeye çalışırlar. Fakat üç kadıdan ikisi taraf oldukları için karar verilemez. Ozan ortaya atılarak mahkemenin halkı ehemmiyetsiz konularla uğraştırdığını, asıl meselelerin örtbas edilmek istendiğini söyler. Abid Ağa, Zaid Ağa ve kadılar, Ozan'ı halk düşmanı ve vatan haini olmakla suçlarlar. Onun özel mülke, gelişime, yatırıma ve dış yardımlara düşman olduğu söylenir. Ozan'ın ellerinin bağlanarak ağzının da kapatılması emredilir. Abid Ağa'yla Zaid Ağa alınan karardan oldukça memnun olurlar. Ardından Muhzır davayla ilgili görüşlerini belirtir. Doğada bulunan nesnelere ve canlıların gölgeleri için ücret talep etmek daha önce örneği hiç görülmemiş bir girişimdir. Doğadaki nesnelere ve canlıların gölgelerinden faydalanmak için ücret talep etmek söz konusu değildir. Fakat eşek hareket halindeyken onun gölgesinden Mestan, eşek durduğu zaman da Şaban faydalanmıştır. Dolayısıyla dava hiçbir tarafın lehine sonuçlanmaz ve davanın Yüce Yüzler Katı'nda görülmesine karar verilir. Alınan karar üzerine davacılar ve halk oldukça sinirlenir. Verilen rüşvetler ve yapılan yolsuzluklar ortaya çıkar. Rüşvet aldıkları anlaşılan iki kadının görevlerine son verilir. Gerçekleri haykırmış olan Ozan tamamen susturulur. Dava sürecinden en çok karlı çıkan kişiler Zaid Ağa'yla Abid Ağa olmuştur. Dava hakkında gazetelerinde çıkan haberler sayesinde tiraj rekorları kırmışlardır. Abid Ağa'yla Zaid Ağa oldukça yakın dostturlar. Birlikte yurt dışına tatile gitmeyi ve gazeteyle dergi çıkarmayı planlarlar. Halkın ikiye bölünmüş olması onları ziyadesiyle sevindirmiştir. Davaya siyasi partileri ve tarikatları da dahil etmeye karar verirler. İkili, devlet adamlarıyla ve tarikat liderleriyle de işbirliği halindedir. İki iş insanı, halkın ödediği vergiler üzerinden devletten yüksek meblağlarda yardım almaktadırlar. İkilinin tek emeli, halkın

ehemmiyetsiz meselelerle uğraşmasını sağlayarak onların zaman ve para kaybetmelerini sağlamaktır. Fakat Ozan'ın sözlerinden fazlasıyla endişelenirler. Onun yüzünden özel mülkiyetin ve dış yatırımların tehlikeye gireceğini düşünürler. Fakat halk Ozan'ı dinlemediği için içleri rahattır. Kurulu düzenin devam edebilmesi için emekçi halkın zihni, sermayedarlar tarafından sürekli meşgul edilmelidir.

Siyasetin ve Toplumun İkiye Bölünmesi Halveti Fırkası'nın eşekçileri desteklediğini öğrenen Sohbeti Fırkası'nın Genel Başkanı Tattara, gölgeci olmaya karar verir. Parti tüzüğüne yeniden yazılmasına ve parti adının Gölgeci Fırkası olarak değişmesine karar verir. Parti taraftarları meydanlara toplanır ve gölgeciliğin haklılığı üzerine nutuklar atılır. Bunun üzerine iktidarda bulunan Halveti Fırkası da parti tüzüğünü ve adını değiştirir. Partinin adı Eşekçi Fırkası olur. Halk meydanlara toplanır ve eşekçiliğin haklılığı üzerine nutuklar atılır. Partilere ait gazeteler kendi propagandalarını yapmaya başlarlar. Bunun yanında gazetelerde en çok magazin, spor ve şans oyunları üzerine haberler yapılır. Tarikatlar, sendikalar ve dernekler de, eşekçiler ve gölgeciler olmak üzere ikiye ayrılırlar. Pilaviler eşekçileri, Hoşafiler gölgecileri desteklerler. Abid Ağa ile Zaid Ağa, sahip oldukları gazetelerin tirajlarından fazlasıyla memnundurlar. Bir çığırkan; gölgeden para alınan bir ülkeye yabancı yatırımcıların gelmeyeceğini haykırır.

İkilinin Karakaçan'ı Öldürmeye Karar Vermeleri Fakat Bunu Yapamamaları Hapse atılmış olan Şaban'la Mestan, birbirlerinden davacı oldukları için oldukça pişmandırlar. Birbirlerine sarılıp ağlarlar. Şaban'ın aklına, içinde buldukları olumsuz durumdan kurtulabilmek için bir fikir gelir. Yaşanan bütün sorunlar eşek ile gölgesi yüzünden ortaya çıkmıştır. Şaban, Karakaçan'ı öldürerek bütün sorunlardan kurtulabileceklerini düşünür. İlk olarak Mestan, yıllardır dostluk ettiği Karakaçan'ı öldürmeyi dener. Fakat Karakaçan'ın masum ve ağırlıklı bakışlarını görmesi üzerine vicdanına yenik düşer. Ardından Şaban Karakaçan'ı öldürmeyi yeltenir. Fakat o da Karakaçan'ın bakışlarına yenik düşer. Şaban, Karakaçan'ın gözlerini bağladıktan sonra onu öldürmeye karar verir. Fakat bu sırada görevliler nezarethaneye gelip davacıları Yüce Yüzler Meclisi'ne götürürler.

Davanın İç Çatışmaya Neden Olması ve Zengin Olan Abid Ağa'yla Zaid Ağa'nın Ülkeyi Terk Etmeleri Yüce Yüzler Meclisi'nde görülecek olan son davada Eşekçi Fırkası'yla Gölgeci Fırkası'nın taraf oldukları görülür. Artık eşeğin gölgesi davası, Şaban'la Mestan'ın davası olmaktan çıkmıştır. Genel seçimlere hazırlık yapan iki parti eşeğin gölgesi davası üzerinden birbirlerine üstünlük kurmaya çalışırlar. İlk celsenin ardından dört ay geçmiştir. Tattara; bir önceki celsede gölgecilerin lehine karar verilmesi gerektiğini fakat Muhzır'ın kasıtlı olarak taraflı karar verdiğini söyler. Zira Mestan'ın eşi Güllübahar, Pilavi tarikatı lideri Aygır Hoca ve Muhzır'la rüşvet olarak cinsel ilişkiye girmiştir. Eşekçiler iddiaları yalanlasalar da gölgecilerin kanıtları oldukça sağlamdır. Devlet radyosu duruşmayı canlı olarak yayınlamaktadır. Eşekçi Fırkası'nın lideri Tattara; ailelerin namusuna leke sürülmeye çalışıldığını söyler, iktidar oldukları dönemde genelev ve hayat kadını sayısının fazlasıyla azaldığını söyleyerek demagoji yapar. Gölgeci Fırkası'nın iddiaları yüzünden bir ailenin dağılacağını söyleyerek vicdanları etkilemeye çalışır. Tattara'ya davanın memleketi ilgilendirdiğini ve bu uğurda gerekirse bir yuvanın yıkılabileceğini söyler. Liderler birbirlerine hakaret etmeye başlarlar. Eşekçilere göre; gölgecilerin bütün iddialarının temeli Benli Nergis'e dayanmaktadır. Eşekçiler, Benli Nergis'in bir hayat kadını olduğunu söyleyerek karşı partiyi itibarsızlaştırmaya çalışırlar. Tattara; Saasan hükümetinin eşekçileri desteklediğini söyler. Tattara'nın bu kararı almasında Benli Nergis'in etkili olduğu anlaşılır. Bir süre sonra duruşma iki grubun kavgasıyla sonuçlanır. İki grup arasında güreşilir, Fransız boksı yapılır, cetvelle düellolaşılır ve boğa güreşi yapılır. Mevcut kargaşadan kazandıkları servet sayesinde küplerini altınlarla doldurmuş olan Abid Ağa'yla Zaid Ağa, başka aptallar bulmak amacıyla Abdalya'yı terk ederler. Toplumu oluşturan insanlar, dernekler, sendikalar, sivil toplum kuruluşları ve tarikatlar tamamen ikiye bölünmüştürler. Siyaset alanı uzun bir süre bu olayla çalkalanır. İç çatışmalar bir süre sonra iç savaşa dönüşür.

Temalar

Toplumsal Sınıf Başlangıçta Marks'ın eserlerinde ortaya koymuş olduğu sınıf bilinci kavramı, daha sonraki dönemlerde Marksçı düşünürler tarafından geliştirilmiş ve daha sistematik bir hale getirilmiştir. Taner'in *Eşeğin Gölgesi* adlı eserinde üzerinde durduğu ve tartışmaya açtığı en önemli tema sınıf çatışması sorunudur. Abdi Ağa'nın yanında çırak olarak çalışan Şaban ile Zaid Ağa'nın yanında çıkar olarak çalışan Mestan, patronlarına özenerek çeşitli yollardan belirli bir sermaye ederek sınıf atlama çabası içerisine girmişlerdir. Fakat mevcut siyasi, iktisadi ve toplumsal dizge tamamen sermaye sahiplerinin zenginliğini korumak ve arttırmak üzerine kuruludur. Şaban ile Mestan gibi emeğiyle hayatını idame ettirmeye çalışan karakterlerin mevcut sistemin içinde sınıf atlayabilmeleri

mümkün değildir. Zira mevcut sistem tamamen siyasi, iktisadi ve toplumsal spekülasyon üzerine kuruludur. Bireyi, toplumu ve kurumları egemenliği altına almış olan meta fetişizmi bütün dengeleri belirlemektedir. Sermayenin, mülk, malın ve metanın tek insani değer haline geldiği bir toplumda Şaban ile Mestan gibi karakterlerin hak arama mücadelesine girmesi mantıksal olarak anlamsızdır. Ülkenin var olan bütün kaynaklarını elinde bulunduran Abid Ağa ve Zaid Ağa gibi karakterler, zenginliklerini koruyabilmek için emekçi halkı hiçbir ehemmiyeti olmayan olaylarla oyalatır ve böylece halkın gerçek sorunları akıl edip düşünmesinin önüne geçerler. Zira burjuvazinin en çok korktuğu şey emekçi halkın bilinçlenmesidir. Bundan dolayı gazetelerde tamamen magazin, spor ve şans oyunlarıyla ilgili haberler yapılır. Kaybedecek hiçbir şeyi olmadığına farkına varacak bilinçli bir halkın anamalcı düzeni tamamen alaşağı edeceğinden çekinirler. Bundan dolayı sıradan halkın zihnini ve bilincini kontrol edebilmek için basın-yayın araçlarını sürekli olarak kullanırlar. Eserde aydın görevini üstlenen Ozan, halkı gerçek sorunlarla ilgilenilmesi konusunda uyarır. Fakat halk biat kültürüne fazlasıyla alışmıştır ve kendi postunu kurtarmayı düşünmekten dolayı büyük resmi görebilecek durumda değildir.

Adaletsizlik Adli organlar, kurumlar ve mekanizmalar şeriat sistemiyle işlemektedir. Kadı Kara Köse'nin adaleti tarif ederken kullandığı ifadeler, adalet sisteminin ne kadar yozlaşmış ve çürümüş olduğunu gösteren en önemli göstergelerdir: "Köküne, özüne İnılmaz Hiçbir işin Sade yanından Yordamından (yöresinden) Geçilir (...) Söz isterler Söz veririz Davadan vazgeçerler Koyuvermeyiz. Bir taraf besili Kaz Öbür taraf Bir kese akçe Getirdi mi Kararda müşkülât Çekeriz. Davayı uzatırız Bugüne Yarına atarız Belli bir gün vermeyiz" (Taner, 2016, s. 25). Avukatlar müvekkillerini yolunacak kaz ve maddi kazanç kaynağı olarak görürler. Kadılara ve katiplere rüşvet vermek davayı kazabilmek için oldukça önemlidir. Avukat Mansur Şaban'a, davayı kazanabilmeleri için Kadı Kara Köse'ye enfiye kutusu hediye etmeyi tavsiye eder. Şaban'la Mestan, haklı oldukları bir davada neden rüşvet vermeleri gerektiğini sorgularlar. Avukatlar bir şarkı aracılığıyla onlara şöyle cevap verir: "Akçe evrenin ekseni Doksan sekizin sekseni Akçe akçe diye döner şu devran Akçe akçe diye inler asuman" (Taner, 2016, s. 32). Ülkenin adli kurumlarını temsil eden görevliler arasında rüşvet almak ve rüşvet vermek oldukça olağan bir hale gelmiştir. Zenginlerin yaptıkları bütün hukuksuzluklar yanlarına kar kalırken, fakir halk sömürülebildiği kadar sömürülmektedir.

Çatışma "Eşeğin Gölgesi, 1960'lar Türkiye'sinin tartışma gündeminde olan sınıflar arası çelişkiyi irdeler. Anamalcı ilkeleri benimsemiş bir düzen içinde kendi gerçeklerinin bilincine varamayan iki budala çırakla, onları «uydurma» sorunlarla oyalayan patronları ve çeşitli kurumların üyeleri "karikatür" boyutunda çizilmiştir" (Taner, 2016, s. 152). Genel seçimlere hazırlanan Halveti Fırkası'yla Sohbeti Fırkası, gazetelerde epeyce yer alan ve halkın dikkatini çeken eşeğin gölgesi davasında taraf olurlar. Halveti Fırkası eşekçileri desteklerken Sohbeti Fırkası gölgelerini destekler. Böylece halk ikiye bölünür ve siyasi partiler kendi seçmenlerini konsolide etmeyi başarırlar. Sohbeti Fırkası seçimleri kazanabilmek için eşeğin gölgesi davası üzerinden bütün gücüyle iktidar partisi olan Halveti Fırkası'na saldırır. Seçim meydanlarında halkı galeyana getirecek nutuklar atılır ve ziyadesiyle ehemmiyetsiz olan bir dava ülkenin beka sorunu haline gelir. 1960'lı yılların siyasi atmosferine ciddi taşlamalarda bulunan eserden dolayı Taner'e savcılık tarafından soruşturma başlatılmıştır. "1966'da ilginç bir olay da Haldun Taner'in İstanbul Şehir Tiyatrosu'nda oynanan Eşeğin Gölgesi adlı oyunu için, sınıflar arasında kin yarattığı gerekçesiyle 6. Sulh Ceza Mahkemesi'nde dava açılmış. Duruşmada oyun yazarı Haldun Taner ile sahneye koyan Çetin İpekkaya sanık olarak bulunmuşlar ve savunmalarını yapmışlardır. Mahkeme görevsizlik kararı almıştır. Oyun yeniden dava konusu olmuş, Savcılık bu kez eserin metninin toplatılmasını mahkemeden istemiştir. Daha önce Adalet Bakanı Yargıtay'dan yazılı emirle oyunun yeniden oynatılması yolunda kararın bozulmasını istemiş, ancak Yargıtay, Ceza Mahkemesi kararını onamış, Savcılık buna rağmen Toplu Basın Mahkemesi'nde dava açmış, Af Kanunu'nun çıkmasıyla dava düşmüştür" (And, 1983, s. 462-463).

Arayış Taner'in *Eşeğin Gölgesi* adlı eserinde rol oynayan işçi sınıfı bilincine sahip tek karakter Ozan'dır. Ozan, birbirlerine karşı dava açmak isteyen Şaban'la Mestan'ı en başta mahkemenin avlusunda uyarır. Onlara ehemmiyetsiz konular üzerine zihinlerini yorduklarını ve asıl düşünülmesi gereken konuyu gözden kaçırdıklarını söyler. Böylece emekçi iki karakterin birbirlerine düşmelerine engel olmaya ve asıl mücadele edilmesi gereken kişilere karşı onları bilinçlendirmeye çalışır. "Haldun Taner, sonraki oyunu *Eşeğin Gölgesi*'nde aynı konudaki görüşlerini daha da belirli olarak açıklamıştır: Oyunun geçtiği Abdalya ülkesi, varlıklı iş adamlarının düzenlerini yürüttükleri ve yolsuzlukları meydana çıkmasını diye halkı uydurma sorunlarla oyalayıp uyuttukları ülkedir. Abdalya'da adalet örgütüne ve devlet yönetimine para ile etki edilebilir. Buna karşı çıkıp, halkı uyarmak isteyenler zararlı düşünceleri yaymakla suçlanıp toplum dışına atılırlar" (Şener, 1971, s. 113). Başlangıçta

Şaban'la Mestan Ozan'a hak verirler. Fakat iki çırak ustalarını karşılarında gördüklerinde hayatları boyunca alışageldikleri uysal tavırlarını sürdürmeye devam ederler. Ozan, Şaban ile Mestan'ı ve sıradan halkı asıl konular üzerine düşünmeleri ve eyleme geçmeleri için defalarca uyarır. Fakat Ozan, adli kurumlar ve devlet tarafından susturulur.

Açgözlülük “Eşeğin Gölgesi (1965) şüphesiz ki Haldun Taner'in abese dayanarak inşa ettiği en etkili siyasi eleştiridir. Masalımsı isimler aslında anlamlıdır ve çok yakın tarihlere göndermeler yapmaktadır. Bu oyun sadece iç siyasetle de ilgili değildir. İki budala çırak, kiralanan eşeğin gölgesinden kiracının faydalanılıp faydalanamayacağı tartışmasına başlarlar. Bu abes tartışma, niteliğini kaybedip bütün sosyal, ticari, dini ve siyasi kurumları karşı karşıya getirerek neredeyse milletler arası boyuta yükselir. Bu eserde, çıkarı gürültüyü arttırmakta olan basın da payını alır, davayı bir türlü sonuca bağlamayarak sürüncemede bırakan adalet cihazı da. Toplumunu denetlemesi gereken kurumların görevlerini yapmamaları çıkarıcılara fırsat sağlamakta, masum budalalar eziyet çekmektedirler. Bir abes üzerinde yürütülen mantığın sonuçları da sadece abestir, ama bu işi anlayan yoktur Abdalya ülkesinde. Durumdan memnun olan da bütün güçleri aralarında paylaşmış olan ve onlar birbirleriyle dövüşürken keselerini dolduran iki dost patrondur. Durumun farkında olan ve insanları uyarmak isteyen Ozan'ın da sesi duyulmaz. 1964'teki temsilinde savcılığın yasakladığı eser, abesin nasıl ciddiye alınarak bütün kurumları uğraştırdığını gösteren usta işi bir taşlamadır” (Enginün, 2001, s. 177).

Kişi İncelemesi

Şaban (Kapalı/Sosyal/Duygusal) Abdalya ülkesinin Şabaniye kasabasında yaşayan karakter, Abdi Ağa'nın çıraklığını yapmaktadır ve Boncuk'la evlidir. Kendi işinin patronu olmaya özenen Şaban, ustasının olmadığı zamanlarda çarşıya giderek berberlik yapar, diş çeker, yaraları sarar, kırıkları iyileştirir, kan çıbanlarını temizler, nal çakar ve manikürle pedikür yapar. Pilavi tarikatının en sadık müritlerinden biridir. Mestan'dan kiraladığı eşeğin gölgesinden yararlanmak isteyen Şaban davalık olur. “Eşeğin Gölgesi'nden sonra yazılan oyunlardaki kişiler yazarın oyunda oluşturduğu «tartışma» ortamında belirli işlevler yaşayan «tip»ler olarak çizilmiştir. Eşeğin Gölgesi, Zilli Zarife, Ayışığında Şamata ve üçüncü evre oyunlarının tümünde oyun kişileri, bireysel gerçeklerden çok genel toplumsal gerçekleri dile getiren «abartılı» tipler olarak biçimlendirilmiştir” (Yüksel, 1986, s. 156). Çıraklıktan elde ettiği kazanç haricinde başka işler yaparak sermaye sahibi olmayı amaçlayan karakter bir berber dükkanı sahibi olmayı hayal etmektedir. Mestan'la arasında geçen tartışmanın ardından davalık olur fakat Avukat Mansur'un telkinleri sonucunda davayı kazanacağına ikna olur. Mahkeme masraflarını karşılayabilmek için yatağını satar ve eşinden davayı kazanana kadar hizmetçi olarak çalışmasını ister. Hiçbir ehemmiyeti olmayan dava, adli kurumlar tarafından uzatıldıkça uzatılır ve gazeteler bu dava sayesinde tiraj rekorları kırarlar. Kazanmayı umduğu dava sayesinde istediği hayata kavuşabileceğini düşünen Şaban, adli kurumlar ve patronu tarafından sömürülür, harcanır ve kullanılır. Açtığı davadan dolayı sahip olduğu her şeyi kaybetmiş olan Şaban ciddi pişmanlık duyar. Fakat artık geri dönülmez bir yola girmiştir. Davaya siyasilerin de karışmasıyla birlikte Şaban tamamen unutulur. Patronu tarafından sefalete terk edilir. Şaban, oyunda bilinçsiz ve emeğine yabancılaşmış olan işçi sınıfını temsil eder.

Uysal Büyüdüğü sosyal çevreden dolayı büyüklerine karşı daima biat etmesi öğretilmiş olan Şaban, ustalarına karşı ziyadesiyle uysaldır: “ZAHİD - Bana bak Şaban ŞABAN - Buyur benim ustam. ZAHİD - Sen benim çırağım, ırgatımsın. Ben senin nenim? ŞABAN - Sen de benim ustam, patronum, velinimetim. ZAHİD - Yediğin ekmeği hak etmek için daha nice çalışman gerek. ŞABAN - Ne yapsam ödeyemem efendim” (Taner, 2016, s. 13).

Özenti İşçi olan Şaban sınıf atlayıp ustası gibi kendi işinin patronu olmak istemektedir: “ŞABAN - Ustam gider gitmez Geçirdim onun Önlüğünü Çektim çekmecesinden Onun çok sevdiği Bir Buhara purosunu Biraz patronluk Taslıyorum” (Taner, 2016, s. 13).

Bilinçsiz Sınıf bilincine sahip olmayan Şaban, burjuvalara özenir ve bir gün onlar gibi olabilmeyi hayal eder. Kendi emeğine ve sınıf bilincine tamamen yabancılaşmıştır: “Patron oldun mu, Zeki olacaksın Burnuna sinek bile Kondurmayacaksın. Karun kadar servetin olsa Yine de uyanık olup Kimseye metelik Kaptırmayacaksın Direneceksin. Ezeceksin. Gücün kime yeterse onu sömüreceksin Efendime söyleyeyim” (Taner, 2016, s. 14).

Görgüsüz Eğitimsiz ve bilinçsiz olan Şaban'ın en basit insan haklarıyla ilgili bilgisi yoktur: BONCUK - (Hem yaklaşır hem korkar) Ya döveceksen.... ŞABAN - Bundan sonra senin kılına dokunmayacağım. Efkârı umumiyezi kazanmamız lazım. Hayvanları Koruma Derneği'ni kızdırma dedi avukat. Şey, Kadınlar Derneği'ni diyecektim (Taner, 2016, s. 41).

Saf Hukuk alanında çalışan kişilerin, patronların ve tarikat liderlerinin davayı kendisinin kazanacağını söylemiş olmalarına hiç sorgulamadan inanmıştır: "ŞABAN - En iyi avukatı tuttum. Patron Abid Ağa benim arkamda. Berberler loncası benim arkamda. Mümessili olduğumuz yabancı ecza firmaları Pılavî Şeyhi Aygır Hoca benim arkamda. Sırtı bu kadar kuvvetli olanın sırtı hiç yere gelir mi Boncuk? BONCUK - Onlar seni bırakıverirlerse bir yerde. ŞABAN - Anca beraber kanca beraber. Hepimiz birimiz, birimiz hepimiz için. Bu bir medeniyet, milliyet, mülkiyet, mukaddesat davası imiş, boru mu bu boncuk? Elinin hamuru ile anlamadığın şeye karışma. Topla bakalım sen şimdi şu bizim yatak yorganı" (Taner, 2016, s. 42).

Vicdanlı Başlarına dert olan davadan kurtulabilmek için Karakaçan'ı öldürmeyi düşünür. Fakat Karakaçan'la göz göze geldiğinde vicdanına yenik düşer: "ŞABAN - Gözleri.... Bana baktı. Islak, munis, insanların bakamayacağı kadar candan ve zavallı bir bakışla baktı. MESTAN - Bakar elbet. Bir de kainatın kralı imişsin, yok şuymuşsun diye böbürleniyordun. Asıl duygusal sensin. ŞABAN - Hakkın var. Kendimizi şefkate bırakırsak sonunda biz zararlı çıkarız. Bize acıyan var mı ulan?" (Taner, 2016, s. 72).

Tarafgir Eşeğin gölgesi için ayrıca para istenemeyeceğini savunur: "ŞABAN - Bir dakika. Eşek neden gölge veriyor. Güneş var da tepede ondan. Güneş kimin? (Halka döner) Efendim sorarım size, güneş kimin? (Mestan'a) Herkesin. Bütün insanların. Gölge güneşin malı arkadaş. Zırnık bile vermem" (Taner, 2016, s. 21).

Dalkavuk Ozan, Şaban'la Mestan'ı davadan vazgeçmeleri konusunda uyarır ve onların bilinçlenmesi için yardımcı olur. Fakat ustalarını gören ikili söylenen her şeyi unutup dalkavukluk ederler: "ZAHİD - Ne oluyor? ABİD - Ne oluyor? MESTAN - Aman ustacığım bu adam güneşe sahip çıkmak istiyor. ŞABAN - Aman ustacığım bu adam gölge karaborsası yapıyor. MESTAN - Ben senin hakkını koruyorum ustacığım. (Şaban'a) Gel bir akçeyi elden. ŞABAN - Ben de senin parayı koruyorum ustacığım. (Mestan'a) Zırnık bile vermem. ABİD - Aferin. (Şaban'a) Gel bir akçeyi elden. ZAHİD - Aferin ne demekmiş? Zırnık bile vermez. ABİD - ZAHİD - Aferin ya bu münafık kim?" (Taner, 2016, s. 34-35).

Mestan (Kapalı/Sosyal/Duygusal) Abdalya ülkesinin Şabaniye kasabesindeki nehrin karşı kıyısında yaşayan karakter, Zaid Ağa'nın eşek kiralama garajında çırak olarak çalışmaktadır. Güllübahar'la evlidir. Kendi işinin patronu olmaya özenen Mestan, ustasının olmadığı zamanlarda dükkan kendi mülkümüştü gibi davranır. Hoşafî tarikatının en sadık müritlerinden biridir ve oldukça muhafazakardır. Garajdan eşek kiralayan Şaban'dan, eşeğin gölgesinde dinlenebilmesi için ücret talep eder. Bu olay üzerine davalık olur. Avukatı Matlup'un, ustasının ve diğer grupların telkinleriyle davayı kazanacağından oldukça emin olur. Davayı kazanması durumunda elde edeceği parayla bir eşek garajı açmak ve bölgenin en iyi eşeklerini halka kiralamak ister. Tıpkı Şaban'da olduğu gibi Mestan da, dava süreci boyunca elindeki bütün birikimleri kaybeder. Güllübahar, eşinin davayı kazanabilmesi için karşı tarikatın lideri olan Aygır Hoca ve Muhzır'la yatar. Gölge ticareti yapmaya çalışarak bir akçe daha fazla kazanmayı amaçlamış olan Mestan, hukuk sisteminin, medyanın, sermayedarların, siyasilerin ve tarikat liderlerinin çıkar savaşına girmesiyle her şeyini kaybetmiştir. Avukatlar, patronlar, medya, tarikat liderleri ve siyasiler ona sahip çıkmış gibi görünseler de aslında tek amaçları kaos ortamını fırsata çevirmektir. Mestan; eserdeki emeğine ve işçi sınıfı bilincine yabancılaşmış olan tiplerden biridir. Aynı zamanda Şaban'a göre daha muhafazakardır ve dini demagoji aracı olarak kullanmaya çalışır. Davayı kazanabilmek için her yolsuzluğa başvurur fakat sonunda kaybeden kendisi olur.

Uysal İçinde doğup büyüdüğü toplumsal sınıfın yanlış bilinciyle koşullandırılmış olan Mestan, patronlarına ve büyüklerine karşı oldukça uysaldır: "ABİD - Seni aklıktan kim kurtardı? MESTAN - Sen kurtardın ustacığım. ABİD - Seni kim yetiştirdi adam etti? MESTAN - Sen yetiştirdin adam ettin ustacığım. ABİD - Seni kim everdi? MESTAN - Sen everdin ustacığım" (Taner, 2016, s. 12).

Sitemkar İktisadi sorunlar yaşayan ülkenin içinde bulunduğu durumdan dolayı sitem eder. Fakat üzüldüğü kişi kendisinden ziyade ustasıdır: "Cins eşekler gelmiş de İthal malı Mısır'dan Eskiden deve

işletirdik biz de Dolmuş usulü Sefalet arttıkça Abdalya'da Taksilere heves Çoğaldı birden Yoksulluğa bakmıyor moda. İthalat müsaadesi Vergisi Permisi Komisyoncu yüzdesi” (Taner, 2016, s. 16).

Gülünç Eşek kiralamak isteyen Şaban'a Karakaçan'ı gülünç ifadelerle pazarlamaya çalışır: MESTAN - Merzifon - 1235 Model. (Eşeğin gözlerini hohlar, siler; kulaklarını temizler, tüylerini tımar eder.) Her yaylayı yaylamış, her diyarı boylamış tecrübeli bir eşektir. Rahvan yolludur. İyi tırıs gider. Güzel yokuş alır. Üç vitesi var. Debriyaj. Firenleri de sağlam işler” (Taner, 2016, s. 18).

Kurnaz Şaban'dan, eşeğin gölgesinde dinlenebilmesi için ayrıca para almaya çalışır: “(Eşeği durdurur iner. Tekrar, terini siler. Bakınır. Sonra aklına bir şey gelmiş gibi eşeği biraz öteye iter, gölgesini ayarlar. Kıvrılır yatar.) MESTAN - Bey kardeşim ne yapıyorsun orada? ŞABAN - Hiç bari eşeğin gölgesinde biraz dinlensem dedim. MESTAN - Hiç olur mu bey kardeşim? ŞABAN - Neden olmuyormuş anlamadım. MESTAN - Kavlimiz böyle mi idi seninle? Sen benden sade eşeği kiraladın. Gölgesini kiralamadın. ŞABAN - Şaka ediyorsun galiba” (Taner, 2016, s. 20-21).

Saf Dava açmasını teşvik eden ve onu destekleyeceğini söyleyen kişilere fazlasıyla güvenir: “GÜLLÜBAHAR - Ya kaybedersen? MESTAN - Kim kaybediyor? Neyi kaybediyor? (El açar) Avukat Matlup Matara benim arkamda, bizim usta Zahid ağa benim arkamda. Bütün eşek sürücülerini, devciler, katırcılar, kervancılar, kervansaraycılar tröstü bizim arkamızda. Kim kimi yeniyormuş görsünler” (Taner, 2016, s. 44).

Vicdanlı Açılan dava ikilinin başına yalnızca bela olur. Şaban Karakaçan'ı öldürmeyi önerir. Mestan, gözü gibi baktığı dostunu öldürmek istemez: “MESTAN - Nasıl öldürürüm ben kırk yıllık arkadaşımı? Kader yoldaşımı, Karakaçanımı? Yaz kış onunla, bunca yol teptik. Yokuşları ne güzel çıkardı. Yamaçları ne rahat inerdi. Ne güzel hızlanır, ne hoş tırısa geçerdi. Buna mukabil çok da az yerd” (Taner, 2016, s. 71).

Pişman Yaşadıkları sorunların ardından Şaban'la Mestan, birbirlerine karşı dava açmış olmaktan dolayı pişman olurlar: “ŞABAN – MESTAN - Ah ah... ŞABAN - Ben aptallığıma ağlıyorum. MESTAN - Ben saflığıma. ŞABAN - Benim gözümde Boncuk tüter. MESTAN - Benim de Güllübahar ŞABAN - Senin kolun kırıkça benim de kanadım. MESTAN - Yaylamız yok yurdumuz yok. ŞABAN - Davarımız yok kurdumuz yok. MESTAN - Varımız yoğumuz bitip tükendi. ŞABAN - Karım da üste bana neler etti. ŞABAN – MESTAN - Ah ah ah ŞABAN - Nemize gerekti bizim. Dava rekabet. MESTAN - Patron muyuz a mübarek. ŞABAN - Ne geçti sonunda elimize” (Taner, 2016, s. 70).

İnatçı Bir hayvanın gölgesinden kazanç elde etmeye çalışan Mestan, iddiasında fazlasıyla ısrar eder: “MESTAN - Mahkeme önüne gitsen sen haksız çıkarsın. ŞABAN - Asıl sen çıkarsın. MESTAN - Ben temyiz ederim. ŞABAN - Ben de Devlet Şûrası'na kadar giderim. MESTAN - Benim şehirde dayım var. ŞABAN - Benim de eniştem. MESTAN - Haydi bakalım hodri meydan. ŞABAN - Elinden geleni ardına koma görelim. İKİSİ BİRDEN - İmdi hemen varalım kasabaya. Kozumuzu şeriat mahkemesi önünde hallü fasledelim” (Taner, 2016, s. 23).

Ozan (Açık/Vicdanlı) “Oyunda sağduyuyu dile getiren «Anlatıcı (Ozan)» aynı zamanda oyunun itilip kakılan kişisidir” (Yüksel, 1986, s. 97). “Oyunda gerçekleri dile getiren ve olaylara şahit olan tiptir. Sağduyunun temsilcisi olarak eserde yer alır. Oyunun birçok bölümünde ve oyunun sonunda olaylar, Ozan'ın saz eşliğinde söyledikleriyle belirginleştirilir. Ozan, anlatıcıya yakın bir konumdadır. Gerekli kısımlarda devreye girerek bilgi verir, oyundaki bireylere yol gösterir ve okuyucuyu aydınlatır” (Bayrak, 2012, s. 23). Aydın bilincine sahip olan tiplere, halkı ve işçileri sorduğu sorularla ve verdiği iletilerle bilinçlendirmeye çalışır. Çoğu zaman yazarın sözcülüğünü yapma görevini üstlendiği görülür. Anlatıdaki Ozan tiplemesi, Bertrand Russell'in *Aylaklığa Övgü* adlı eserindeki şu sözünü okura hatırlatır gibidir: “Tatlı bir yalan söylersen 10 kişi seni alkışlar, acı bir gerçek söylersen 8 kişi sana saldırır. Ama 2 kişi sorgulamaya başlar. O iki kişiye selam olsun!”. Lakin Taner'in söz konusu edilen eserindeki Ozan karakterini dinleyen hiç kimse yoktur. Oyunun sonunda Ozan son olarak seyircilere seslenir ve uyarılarının dikkate alınmaması durumunda neler yaşanabileceğinin görülmüş olduğunu söyler. Oyun boyunca Ozan halka, emek-sermaye çatışmasının asıl mesele olduğunu ve sermayedarlar tarafından ehemmiyetsiz konularla bilinçlerinin köreltildiğini dile getirir. Fakat Ozan, mevcut anamalcı dizgenin hukukunu savunan hukukçular tarafından susturulur ve etkisiz hale getirilir.

Dürüst Kendilerini patron zanneden Şaban'la Mestan'a, aslında kim olduklarını hatırlatır: “OZAN - Uсталık taslayım Derken Bakıyorum Usta sandınız Kendinizi Gerçekten Oysa siz Bir kılıkuyruk

Çıraksınız Yaylanız yok Yurdunuz yok Davarınız yok Kurdunuz yok Nenize gerek Mülkiyet davası Gölge eşek nizâsı Patron musunuz A mübarek Senin bütün sermayen Şu tabanı yarık Bir çift ayak. Seninkisi de Şu nasırlı 20 parmak” (Taner, 2016, s. 33).

Bilinçli Sınıf bilincine sahip olan Ozan, Şaban ile Mestan’a sorduğu sorularla onlara bugüne kadar öğretilmiş olan şeylerin doğruluğunu sorgular: “Âlemi var mı kavganın? Baş başa verip Düşünün Bu eşek Yahut Şu ustura Şu makas. Nenin nesi? Kimin malı? Önce Bu soruyu Çözün Bir kalem, Senin mi? ŞABAN - Yoo! OZAN - Senin mi? MESTAN - Hayır! OZAN - İşte asıl mesele. Bir şey, Ona hazırdan konanın mı, Yoksa onun için Ter dökenin, Hayatını verenin, Çalışıp yorulanın mı?” (Taner, 2016, s. 34).

Cesur Çıkarıcı ve fırsatçı karakterlerin suçlarını yüzlerine vurmaktan çekinmez: “Avukatlarınıza iş çıktı Bilginlere meşgale Gazetecilere tiraj şansı Aylaklara sermaye” (Taner, 2016, s. 36).

Mantıklı Çıkarıcılarla fırsatçıların kirli planlarını çözer ve bunları ifşa eder: “Gıcırıyla dönecek Şimdi Mevzuatınızın Hurda çarkı Aylarca vakit Tüketip Binlerce ton Evrak öğütüp Maksat Gerçeği örtüp Dikkati başka yana Çekmek Pireyi deve yapıp Asıl işi uyutmak” (Taner, 2016, s. 36).

Duyarlı Şaban’la Mestan’ın sistemin çarkları arasında ezilmelerine vicdanı izin vermeyen Ozan, mahkemede onların hakkını savunmaya çalışır: “OZAN - Ama ben tanışım. Söyleyeceğim var. Bu dava başından saçma bir dava. Hep söyledim dinletemedim. Gölge diye tutturdunuz. Asıl meseleyi uyuttunuz. Eşek kimin? Sahibinin mi? Yoksa uğruna ter dökenin mi? İşte Şekspir’in dediği gibi asıl mesele” (Taner, 2016, s. 54).

Umursayan Eşeğin gölgesi davası, çıkarıcıların ve fırsatçıların girişimleriyle kısa sürede memleket meselesi haline gelir. Ozan, halkın böylesine kirli bir işe alet edilmesini istemez: “ORTADAKİ - Sus efendim. Sana hakkı kelâm vermiyorum. ABİD - Hâlâ söylenir hain. ZAHİD - Kesin şu uğursuz sesi. ORTADAKİ - Atın şu herifi dışarı. (Mübaşir yakalar, ağzını kapar.) OZAN - Beni susturamazsınız. Allem ettiniz kalem ettiniz. Asıl davayı uyutup buncağızları birbirine saldınız. Bir saçma gölge davası ikame ettirdiniz. Şimdi de şu iki laf cambazı, şu iki laklakaperdaz, şu iki hafızı mecelle, enteşeden menteşeden şu ahkâm çıkar şu maddeden diye mugalatayı daha da büyüttüler. Korkarım burda da karara varamayacaksınız. İş çiğ gibi büyüyecek” (Taner, 2016, s. 54).

Öngörülü Oyunun sonunda Ozan’ın öngördüğü her şey gerçekleşir: “OZAN - Oldu ağaların İsteddiği Büyüdü Kavga, arbede. Tirajdan Kazandılar, Silahtan Kazandılar Doldurdular” (Taner, 2016, s. 80).

Sözcü Yazarın sözcülüğünü yaptığı ve sözleriyle halkı harekete geçmeye davet ettiği görülür: “OZAN - Sonunda Abid ile Zahid ağa kazanacaklarını kazanmıştılar. Küplerini Karakaçana yükletip tuttular yolu. Abdalya’dan ayrıldılar. Başka aptallar aramaya gittiler. (...) OZAN - Böyle biter masalımız Onlar ermiş muradına Biz.... Çıkalım kerevetine Ve kafa kafaya Verip düşünelim Bir çözüm bulalım bu Derde” (Taner, 2016, s. 80-82).

Kaynakça

And, M. (1983). Cumhuriyet Dönemi Türk Tiyatrosu. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Bayrak, Ö. (2012, Ocak). Tarihten Modern Düzene Yansıyan Politik Bir Eleştiri: "Eşeğin Gölgesi". Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi(8), 18-28.

Enginün, İ. (2001). Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı. İstanbul: Dergah Yayınları.

Şener, S. (1971). Çağdaş Türk Tiyatrosunda Ahlak, Ekonomi, Kültür Sorunları (1923-1970). Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları.

Taner, H. (1965, Ekim). Eşeğin Gölgesi Üzerine. Türk Tiyatrosu Dergisi(364), s. 7-8.

Taner, H. (2016). Eşeğin Gölgesi. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Yüksel, A. (1986). Haldun Taner Tiyatrosu. Ankara: Bilgi yayınevi.